

LAİKLİK

(SECULARISM)

Doç. Dr./Assoc. Prof. Dr. Selin Esen
Ankara Üniversitesi

ÖZET

Laik devlet, en kısa biçimiyle tüm dinsel ve felsefi inançlara eşit mesafede duran, bunlardan hiçbirine öncelik ya da ayrıcalık tanımayan devlet olarak tanımlanabilir. 1982 Anayasası pek çok maddesinde laiklikle ilişkili düzenlemelere yer vermiştir. Yürürlükteki Anayasada yer alan laiklik ilkesiyle ilgili üç önemli konunun yeni anayasada gözden geçirilmesi gerekir. Bunlar din ve inanç özgürlüğü, din eğitimi ve Diyanet İşleri Başkanlığının konumudur. Bu makale, yeni anayasada laiklik ilkesinin nasıl düzenlenmesi gerektiğini söz konusu üç konu çerçevesinde ele almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Laiklik, Din, Din ve vicdan özgürlüğü, Vicdani red, Diyanet İşleri Başkanlığı

ABSTRACT

Secularism may be described simply as a system of governance which is impartial and neutral with respect to any set of religious and philosophical beliefs. The 1982 Constitution includes quite a few provisions related to secularism. However some of the articles drawn up in this Constitution are controversial. I focus this study on three contentious matters, namely freedom of religion and conscience, religious education, and the legal status of the Department of Religious Affairs, and I suggest alterations to the text of the constitution.

Key Words: *Secularism, religion, freedom of religion and conscience, conscientious objection, Department of Religious Affairs*

GİRİŞ

Laik devlet, en kısa biçimiyle tüm dinsel ve felsefi inançlara eşit mesafede duran, bunlardan hiçbirine öncelik ya da ayrıcalık tanımayan devlet olarak tanımlanabilir. Din ve devletin birbirinden ayrılmasının ideal biçiminin, kamusal alanın ne dine, ne de din düşmanlığına dayanması; devletin dine karşı kayıtsız (*areligious*), diğer bir deyişle nötr olması olduğu söylenebilir (Rosenfeld, 2009: 2333-34. Nötralite ilkesi için bkz. Sajó,2003). Bu doğrultuda, laik devlet tüm inançların yan yana ve barış içinde yaşamasını sağlayacak zemini hazırlamak ödevindedir. Dolayısıyla en temel özgürlüklerden biri olan din ve vicdan özgürlüğünün güvencesi laik devlet düzenidir. Bunun en önemli unsurlarından biri, siyasal alanın herhangi bir dini inanca dayanmaması, devlet yönetimine aklın egemen olması ve hukuk kurallarının toplumsal gereksinimler doğrultusunda değiştirilebilmesidir. Bu, aynı zamanda din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması koşulunun da bir gereğidir.

Laiklikten ne anlaşılması gerektiği her ülkenin tarihsel deneyimlerine ve kültürel özelliklerine göre farklılık göstermektedir. Batı demokrasilerinde günümüzde başlıca iki farklı laiklik anlayışının olduğundan söz edilir. Anglo-Amerikan modeli olarak adlandırılan birincisi, devletin resmi dini olmasına karşıdır. İbadet ve örgütlenme özgürlüklerinin koruyucusudur. Dini toplumsal bir kurum olarak görür. Fransız modeli olarak adlandırılan ikincisi de devletin resmi bir dininin olmamasını savunur. Din ve ibadet özgürlüğünü bireysel haklar çerçevesinde güvence altına alır. Birinci anlayışa göre laiklik, farklı inanç grupları arasında iletişimi ve ilişkiyi kolaylaştırıcı bir işlev görür. Dolayısıyla olumsuz (negatif) bir anlam içerir. İkinci anlayış ise, dinin bireysel alan dışına çıkmaması gerektiğini savunur ve din özgürlüğünü bireysel ifade özgürlüğünün bir alt kategorisi olarak değerlendirir. Bu nedenle Fransız modelinde laikliğin, dinin özel alan dışına çıkmasını engellemek için devletin gereken önlemleri alması nedeniyle, olumlu (pozitif) bir yönü vardır. (Sajó, 2001: 2404-05. McClay, 2001: 59-62).

Türkiye'deki laiklik anlayışının Fransız modeline yakın olmakla birlikte kendine özgü birtakım özellikler taşıdığı ileri sürülebilir. Bazı yazarlar tarafından üçüncü model olarak da adlandırılan Türkiye deneyiminde din ve siyaset arasındaki ilişki, bazı açılardan bunların birbirinden bütünüyle ayrılması ya da birbirlerine karşı hoşgörülü olmasından

çok dinin devlet kontrolü altına alınması anlayışına dayanır (Yavuz, 2009: 146-150).

I. 1982 ANAYASASINDA LAİKLİK

1982 Anayasasında laiklik ilkesiyle bağlantılı çok sayıda düzenleme bulunmaktadır. Devletin bir cumhuriyet olduğunu belirten md.1; laikliği devletin nitelikleri arasında sayan md.2 ve bunun değiştirilmesini yasaklayan md.4; egemenliğin kaynağını belirten md.6; “Herkes(in) ...felsefi inanç, din, mezhep ve benzeri sebeplerle ayırım gözetilmeksizin yasa önünde eşit”liği ile kamu gücünün bütün işlemlerinde eşitlik ilkesine uygun olarak hareket edeceğini öngören md.10; temel hak ve özgürlüklerin insan haklarına dayanan demokratik ve laik cumhuriyeti ortadan kaldırmayı amaçlayan faaliyetler biçiminde kullanılamayacağını düzenleyen md.14; savaş, seferberlik, sıkıyönetim veya olağanüstü hallerde bile kimsenin din, vicdan, düşünce ve kanaatlerini açıklamaya zorlanamaması ve bunlardan dolayı suçlanamamasına ilişkin md.15; din, vicdan ve ibadet özgürlüğünü düzenleyen md. 24; siyasal partilerin tüzük, program ve eylemlerinin laiklik ilkesine aykırı olamayacağını belirten md. 68/4 ve bu aykırılığı yaptırıma bağlayan md. 69/5 ve 7; Diyanet İşleri Başkanlığını (DİB) düzenleyen md. 136 buna örnek olarak verilebilir.

Bugün 1982 Anayasası çerçevesinde laiklik ilkesi açısından tartışma yaratan başlıca üç alanın olduğu söylenebilir. Bunlar, din ve vicdan özgürlüğü; din eğitimi ve merkezi devlet teşkilatı içinde dini nitelik taşıyan bir kurumun varlığı, yani Diyanet İşleri Başkanlığıdır. Aşağıda bu konular, bunlara ilişkin olarak anayasada yapılması önerilerden değişikliklerle birlikte ele alınacaktır.

II. DİN VE VİCDAN ÖZGÜRLÜĞÜ

Din ve vicdan özgürlüğü yürürlükteki Anayasanın 24/1. maddesinde düzenlenmiştir. Buna göre, “Herkes, vicdan, dinî inanç ve kanaat hürriyetine sahiptir”. Madde, din ve inanç özgürlüğüne ilişkin başka bir açıklama getirmemektedir. Bu fıkrada yer alan “din” ve “inanç” terimleri kitabi dinlerle sınırlı olarak ele alınmamalı, geniş yorumlanmalıdır. Dolayısıyla, inanç özgürlüğü de yalnızca kitabi dinlere inananları değil, diğer dini inanışları, teistleri, agnostikleri, hatta ateistler gibi tanrıtanımları da kapsar (aynı yönde bkz. AİHMK Kokkinakis/Yunanistan, 25

Mayıs 1993, başvuru no. 14307/88, para 31). Bunun sonucu olarak, bir inancın dinsel inanç olarak kabul edilip edilmemesine karar vermek ya da meşru olarak değerlendirilip değerlendirilmeyeceğini belirlemek devletin yetki alanı içine girmez. Söz konusu özgürlüğün tanınması, yalnızca bireylere sahip oldukları din ya da inancı sürdürmelerinin değil; aynı zamanda bireylerin din ve inançlarını değiştirmelerinin ya da hiçbir inanca sahip olmamalarının, dinin gereklerini yerine getirmelerinin veya getirmemelerinin de güvencesini oluşturur (AİHM Buscarini ve diğerleri/San Marino, 18 Şubat 1999, başvuru no. 24645/94, para. 34). Dolayısıyla, din ve inanç özgürlüğünün hiçbir inanç taşımamayı da içerdiği; herkesin din ve inancını serbestçe değiştirme özgürlüğüne sahip olduğu; kimsenin bir din ya da inanç sistemine mensup olmaya zorlanamayacağı fıkraya eklenerek bu özgürlüğün içeriği yeni düzenlemede açıklığa kavuşturulabilir.

Demokratik bir toplum ideolojik çoğulculuğun yanı sıra dinsel çoğulculuğa da dayanır. Demokratik bir toplumda çeşitli din ve inanışlar bir arada bulunur. Bunların birbirine engel olmaması ya da zarar vermesi devletin sorumluluğu altındadır. Nitekim, kimsenin dini inanç ve kanaatlerinden dolayı kınanamayacağına ve suçlanamayacağına ilişkin md. 24/3'teki düzenleme, toplumda dinsel çoğulculuğu korumayı sağlamaya yöneliktir. Hem dinsel çoğulculuğu, hem de devletin bu çoğulcu toplumsal ortamı koruma görevini belirginleştirmek amacıyla, “Kimse- nin dinsel inanç ve kanaatlerinden dolayı baskıya maruz kalmayacağı” ile “kamu gücünün bütün din ve inançlara eşit uzaklıkta durma ve devletin farklı inançlarla inanlar ve inanmayanlar arasında karşılıklı saygı ve hoşgörünün yerleşmesi ve sürdürülmesi için gerekli önlemleri alması” yükümlülüğünün ilgili maddeye eklenmesi yerinde olur.

Din ve vicdan özgürlüğü, düşünceyi ifade özgürlüğüyle de yakından ilişkilidir. Düşünce özgürlüğüne uygulanan hukuki rejim, din ve vicdan özgürlüğü gibi diğer özgürlükleri de doğrudan etkilemektedir. Devletin düşünce özgürlüğü konusundaki sınırlayıcı ya da özgürleştirici tutumu din ve vicdan özgürlüğünü ileri sürebilme, kullanma biçim ve olanaklarını da etkilemektedir. Nitekim, Türkiye’de tartışılmakta olan konulardan biri olan din hanesinin kimlik belgelerinde yer alması konusunun da düşünceyi ifade özgürlüğüyle ilişkisi vardır. 2006’ya kadar dine ilişkin bilginin nüfus cüzdanında yer alması zorunluymışken, 2006’da çıkarılan yeni Nüfus Hizmetleri Kanunuyla vatandaşların istediği tak-

dirde kimliklerinde yer alan din hanesini boş bırakabilmesi mümkün kılınmıştır. Kuşkusuz her iki düzenleme de din ve vicdan özgürlüğünün negatif (olumsuz) boyutunu oluşturan, “bireyin din ve inancını açıklamaya zorlanamayacağı” kuralına açıkça aykırılık oluşturmaktadır. Din ve vicdan özgürlüğüne saygılı laik bir devletin herhangi bir nedenle bireylerin inançlarını bilme, öğrenme ve araştırma yetkisinin olmadığını kabulü gerekir (Esen and Gönenç, 2007-08: 598-601). Nitekim, AİHM de Sinan Işık/ Türkiye (2 Şubat 2010, başvuru no. 21924/05) kararında aynı sonuca ulaşmıştır. Mahkemenin bu kararında belirttiği gibi, nüfus kâğıdı gibi resmi belgeler okula kayıt, kimlik kontrolü, askerliğe işlemleri gibi gündelik yaşamın pek çok alanında kullanılmaktadır. Bu tür resmî belgelerde dinî inançlara yer verilmiş olması, idarenin bireye inancı nedeniyle ayrımcılık yapması riski taşımaktadır. Yine Mahkemenin de belirttiği üzere, kimlik kartında diniyle ilgili bilgiyi değiştirmek ya da din hanesini boş bırakmak isteyenlerin yazılı bir bildirimde bulunması gerekmektedir. Bu durum ise yine bireyin din konusundaki tutumunu ortaya koyan bir açıklamadan başka bir şey değildir. Söz konusu aykırılık, buna ilişkin bir anayasal hüküm koymadan, yasal düzenlemenin kaldırılmasıyla ya da somut norm denetimi yoluyla normun Anayasa Mahkemesinin önüne gelmesi durumunda Mahkemenin kuralı anayasaya aykırı bulup iptal etmesiyle ortadan kaldırılabilir. Bu nedenle bu soruna ilişkin somut bir düzenlemenin anayasada yer alması kanımca gerekli değildir.

Dinsel inancı açıklama ve ifade özgürlüğünün yürürlükteki anayasada yer alan bir başka boyutu da siyasal partilerle ilgilidir. Anayasanın 68. ve 69. maddelerinde düzenlenen, partinin tüzük ve programının laiklik ilkesine aykırı olması parti kapatma nedeni olmaktan çıkarılmalı ya da laiklik ilkesine aykırı parti tüzük ve programının parti eylemleriyle test edilmesi şartı getirilmelidir. AİHM, bir siyasal partinin kapatma yaptırımına maruz kalmaması için eylemlerinin şiddet içermemesi ya da şiddeti teşvik etmemesi; ayrıca, partinin öngördüğü toplumsal ya da siyasal projenin kendisinin de demokratik değerlere uygun olması koşullarını aramaktadır (Yazar ve Diğerleri /Türkiye, 9 Nisan 2002, başvuru no. 22723/93, para. 49). Laiklik ilkesine aykırılık nedeniyle kapatılan siyasal partiler içinde yalnızca Refah Partisinin kapatılması kararının AİHM tarafından Sözleşmeye aykırı bulunmadığı göz önünde bulundurulacak olursa, siyasal partilere ilişkin yasakların, anayasada AİHM'nin belirlediği ölçütler esas alınarak düzenlenmesi daha uygun olacaktır.

Din ve inanç özgürlüğünün pozitif (olumlu) boyutunu ibadet özgürlüğü oluşturur. İbadet özgürlüğü, bireye tek başına ya da toplulukla birlikte özel ya da kamusal yaşamda ibadetini gerçekleştirme ve inancı doğrultusunda hareket etme serbestisi tanır (Kaboğlu, 2002: 367). Din ve inançta olduğu gibi ibadette de zorlama olmaması gerekir. O nedenle, kimsenin ibadete, dini ayin ve törenlere katılmaya, dini inanç ve kanaatlerini açıklamaya zorlanamayacağına ilişkin anayasal düzenleme (md. 24/3) korunmalıdır.

Anayasanın 24. maddesi, din ve inanç özgürlüğü konusunda herhangi bir sınırlama kaydı getirmemiş; buna karşılık 2. fıkrada ibadet, dini ayin ve törenler düzenleme ve bunlara katılma serbestisini “14. madde hükümlerine aykırı olmama” şartına bağlamıştır. Anayasanın 14. maddesi, temel hak ve özgürlüklerin kötüye kullanılmasını yasaklayan bir düzenlemedir. Kuşkusuz, anayasa, yalnızca ibadet özgürlüğü değil, hiçbir hak ve özgürlüğün kötüye kullanılmasına izin vermez. Dolayısıyla, temel hak ve özgürlüklerin kötüye kullanılmasını yasaklayan ayrı bir anayasa hükmü olduğu takdirde, bunun ayrıca din ve vicdan özgürlüğünü düzenleyen maddede belirtilmesi gereksizdir. Üstelik, 14. maddenin şimdiki biçimi “devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünü bozmayı”, “insan haklarına dayanan laik ve demokratik cumhuriyeti ortadan kaldırmayı amaçlamak” gibi çok somut olmayan ifadelerle yer vermektedir. Yeni anayasada her hak ve özgürlüğün, yalnızca bu hak ve özgürlüğü düzenleyen ilgili maddede belirtilen nedenlerle sınırlanabilmesi yönteminin benimseneceğini varsayarak, din, vicdan ve ibadet özgürlüğünün de ilgili maddede sayılacak nedenlerden biriyle sınırlanması yoluna gidilmesi daha uygun olacaktır.

Din, vicdan ve ibadet özgürlüğüne yönelik sınırlama nedenleri, önemli uluslararası insan hakları sözleşmelerinde yer bulmaktadır. Örneğin, hem 1966 tarihli Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme (BMMSHS) (md. 18/3), hem AİHS (md. 9/2), hem de 1969 tarihli Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesi (md. 12/3), din ve inancı açıklama özgürlüğüne yönelik bir sınırlamanın kamu güvenliği, kamu düzeni, genel sağlık, genel ahlak, başkalarının hak ve özgürlüklerinin korunması nedenlerinden birine dayanmasını ve sınırlamanın ancak yasayla yapılmasını öngörmektedir. Sonuçta, söz konusu temel uluslararası insan hakları belgelerinde sıralanan sınırlama nedenlerinin din, vicdan ve ibadet özgürlüğünü düzenleyen maddede yer alması, uluslararası insan

hakları belgeleriyle yeni anayasanın uyumunun sağlanması açısından da gerekli bir değişiklik olacaktır.

Vicdan özgürlüğüyle bağlantılı olarak kişinin dinsel ya da felsefi inancı veya siyasal görüşü dolayısıyla askerlik hizmetini reddetmesi olarak tanımlanabilecek vicdani reddin de bu çerçevede tartışılması yerinde olabilir. Vicdani red, Türkiye gibi askerlik hizmetini zorunlu kılan ülkeler açısından tartışmalı bir konudur. Yürürlükteki Anayasada vicdani red kurumunu yasaklayan bir düzenleme yoktur. Vatan hizmetini düzenleyen Anayasanın 72. maddesi, vatan hizmetinin silahlı kuvvetlerde ya da kamu kesiminde ne şekilde yerine getirileceğinin yasayla düzenlenmesini öngörmüştür. Ne var ki yasa koyucu vicdani reddi bu zamana kadar tanımamıştır. Bundan kaynaklanan olumsuz uygulamalar sonucunda AIHM, Türkiye'nin Sözleşmeyi ihlal ettiği sonucuna varmıştır (*bkz.* Ülke/Türkiye, 24 Şubat 2006, başvuru no. 39437/98). Vicdani red, Avusturya, Hırvatistan, Rusya, İspanya, Portekiz gibi ülkelerde bir anayasal hak niteliğini almış; Polonya, Bulgaristan, Ukrayna, Çek Cumhuriyeti, Slovakya gibi çok sayıda ülke ise bu hakkı yasayla tanımıştır. Uluslararası insan hakları belgelerinde de vicdani redle ilişkili düzenlemelere rastlanmaktadır. Örneğin, BMMSHS (md. 8/3.c ii) ve AIHS (md. 4/3.b) açık biçimde vicdani retçilerin sivil hizmette kullanılması zorunluluğunu getirmemekle birlikte, askeri nitelikteki herhangi bir hizmeti ve bu hizmete katılmayı vicdani bakımdan reddetme hakkının tanındığı ülkelerde bu kişilere zorunlu askerlik hizmeti yerine gördürülecek hizmetlerin zorla ya da zorunlu çalıştırma kapsamında sayılmayacağını belirtmiştir. Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi ve Bakanlar Komitesi vicdani ret hakkını açık bir şekilde tanıyan ve üye devletlerin bu konuda gerekli düzenlemeleri yapmasını öngören çeşitli kararlar almıştır. Söz konusu girişimler, BM düzeyinde bu yöndeki girişimleri tetiklemiştir. (Cho, 2007:200-203). Bugün, AB ülkeleri içinde vicdani reddi tanımayan ülke yoktur. O nedenle, yeni anayasada vicdani red tanınmalı ve zorunlu askerlik hizmetinin silah altında ya da sivil kamu hizmeti görmek biçiminde yapılabileceği açıkça düzenlenmeli; bu nitelikteki hizmetlerin zorla çalıştırma sayılmayacağı da belirtilmelidir.

24. maddenin son fıkrasına göre, “kimse devletin sosyal, ekonomik, siyasi veya hukuki temel düzenini kısmen de olsa, din kurallarına dayandırma veya siyasi veya kişisel çıkar yahut nüfuz sağlama amacıyla her ne suretle olursa olsun, dini veya din duygularını yahut dince kutsal

sayılan şeyleri istismar edemez ve kötüye kullanamaz.” Burada temel hak ve özgürlüklerin kötüye kullanılma yasağı din ve vicdan özgürlüğü açısından özel olarak düzenlenmiştir. Söz konusu düzenleme, dinin siyasi bir araç olarak kullanılmasını yasaklayarak dini toplumsal alanla sınırlı tutmayı amaçlamaktadır (Kaboğlu, 2010: 295) Bu fıkranın sadeleştirilerek “*Din, vicdan ve ibadet özgürlüğü, devletin temel düzenini kısmen de olsa din kurallarına dayandırmak veya siyasal ya da kişisel çıkar sağlamak amacıyla kullanılamaz*” biçiminde yeniden yazılması önerilebilir.

III. DİN EĞİTİMİ

Kişilerin kendi dinini öğrenme, öğretme ve yayma hakkı da din özgürlüğü kapsamında değerlendirilir. Anayasa md. 24/4’te din kültürü ve ahlak öğretiminin ilk ve ortaöğretim kurumlarında okutulan zorunlu dersler arasında yer alacağı belirtilmiştir. Bu düzenleme, hem laiklik ilkesinin temel öğelerinden olan, herkesin din ve vicdan özgürlüğüne sahip olması anlayışına; hem ebeveynin çocuğunu kendi inancı ve felsefi görüşü doğrultusunda yetiştirme hakkına (AİHS Ek 1. Protokol md.2); hem de devletin bütün din ve inançlara eşit uzaklıkta bulunması esasına aykırılık oluşturur. Gerçekten de, devletin bütün inançlara karşı tarafsız olma yükümlülüğü, onun belli bir dine yönelik hizmet sağlamasını ya da din eğitimi vermesini engellemektedir.

AİHM, devlet okullarında din dersi verilmesini kategorik olarak Sözleşmeye aykırı bulmamakta, ancak bu uygulamanın din ve vicdan özgürlüğünü zedelememesi için bazı koşullar aramaktadır. Buna göre, din dersleri ya seçmeli olmalı; ya din dersinin içeriği bütün dinler hakkında bilgi veren, nesnel, eleştirel bir niteliğe ve bakış açısına sahip olmalı; ya da isteyen öğrencilerin bu dersten muaf olması mümkün kılınmalıdır (Hasan-Eylem Zengin/Türkiye 9 Ekim 2007, başvuru no. 1448/04). Bu çerçevede, 1982 Anayasasında bütün öğrencilere zorunlu tutulan “din kültürü ve ahlak bilgisi” dersi içerik ve uygulamanın farklı olması durumunda laiklik ilkesine aykırılık oluşturmayabilirdi ve bu da neredeyse otuz yıldır tartışılan bir sorun olmazdı. Ne var ki, dersin içeriğinin ülkedeki inanç çeşitliliğini yansıtmaması; nesnel ve eleştirel olmaması; bu dersi almak istemeyenlerin kendi istekleri dışında inançlarını açığa vurmak zorunda kalmaları; uygulamada bu dersten muafiyetin idarenin takdirine bırakılması, hem laiklik ilkesine hem de AİHS’ye aykırılık oluşturmaktadır. Bu nedenle bu düzenlemenin yeni anayasadan

çıkarılması en uygun çözüm olacaktır. Onun yerine, din eğitimi ve öğretiminin, 1961 Anayasasında olduğu gibi (md. 19/3) “kişilerin kendi isteğine, küçüklerin kanuni temsilcilerinin yazılı istemine bağlı” tutulması yönünde bir düzenleme, eğitim ve öğretim hakkının düzenlendiği maddede yer almalıdır. Bunun dışında, özel kuruluşlar tarafından verilecek din eğitim ve öğretiminin devlet tarafından denetlenmesi uygun düşer. Dolayısıyla din eğitim ve öğretiminin her şekilde devletin gözetimi ve denetimi altında yapılacağına ilişkin mevcut anayasal düzenleme korunmalıdır.

Yürürlükteki Anayasaya göre (md. 42/3), “Eğitim ve öğretim, Atatürk ilkeleri ve inkılapları doğrultusunda, çağdaş bilim ve eğitim esaslarına göre ... yapılır. Bu esaslara aykırı eğitim ve öğretim yerleri açılmaz”. Bilindiği üzere, Atatürk ilke ve inkılapları çok sayıda unsurunda içinde barındırmaktadır. Halkçılık, devletçilik gibi bazı ilkeler bugün tartışılır hale gelmiş, dahası 1930’lardaki anlayış günümüzde büyük ölçüde geçerliğini yitirmiş ya da söz konusu ilkeler farklı bir içerik kazanmıştır. Günümüzde eğitim ve öğretim laiklik esasına dayanmalı, aynı zamanda da gençlerin demokratik değerleri özümsemesini sağlayıcı bir içerikte olmalıdır. O nedenle düzenlemenin, Atatürk ilkelerine ilişkin bölümü çıkarılarak, “*eğitim ve öğretimin demokrasi ve laiklik ilkeleri doğrultusunda, çağdaş bilim ve eğitim esasları çerçevesinde devlet gözetimi ve denetimi altında yapılması*” biçiminde değiştirilmesi önerilebilir.

IV. DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI

Anayasanın 136. maddesine göre, Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB) laiklik ilkesi doğrultusunda milletçe dayanışma ve bütünleşmeyi sağlamak amacıyla kurulmuş ve genel idare teşkilatı içinde yer alan bir kuruluştur. Bu çerçevede, Türkiye’de din hizmetleri DİB’in tekelinde yürütülmektedir. Laik bir devlette esas olan bir dinsel inançta bütünleşme yerine çeşitli inanç sahiplerinin kendilerine ait özel alanda yan yana yaşamalarını sağlamaktır. Dolayısıyla, “milli dayanışma ve bütünleşme” görevini dini bir kuruluşun yerine getirmesi laiklik ilkesiyle kolay bağdaşmaz (Aliefendioğlu, 2001: 95). Ayrıca bugün DİB bir dinin, dahası bir mezhebin egemen olduğu, bütçe ve kadrosu Kültür ve Turizm, Enerji ve Tabii Kaynaklar, Dışişleri, Sanayi ve Ticaret gibi bazı bakanlıklardan bile kabarıp olan (bkz. 2011 Yılı Merkezi Yönetim Bütçe Kanunu, Kabul Tarihi 26.12.2010, RG. 31.12.2010, 27802 (mükerrer)), adeta “devlet

içinde ikinci bir devlet” (Kaboğlu, 2002: 369) izlenimi veren bir kurum niteliğini taşımaktadır. Başlangıçta bu kurum, dinin devlet tarafından denetlenmesinin bir aracı olarak oluşturulmuşsa da, günümüzde tam tersi bir görüntü sergilemektedir. Değişik dinlerin, mezheplerin ve inançların bulunduğu ve bunlar arasında çatışmaların görüldüğü bir toplumda, bir dine ve mezhebe ait bir kurumdan dini toplumun birleştirici bir unsuru olarak kullanmasını istemek, dinin devlet eliyle siyasallaşmasına ve devletin bir dini ve mezhebi yeğlediği sonucunun ortaya çıkmasına neden olmaktadır (Aliefendioğlu, 2001: 96).

Dahası, DİB İslam dinine ilişkin konularda fetva makamı gibi çalışmakta ve çeşitli devlet organlarına dinsel konularda görüş bildirmektedir. Bir inancın din olup olmadığına ilişkin olarak zaman zaman mahkemelere verdiği mütalaalar buna örnek gösterilebilir. Oysa ki, laik devlette devletin neyin din ya da dinsel inanç olduğunu saptaması çeşitli sakıncalar yaratabilir. Bir inancın dinsel nitelikte olup olmadığına karar vermek laik devletin görevi değildir. Bu çerçevede devletin müdahalesi ancak demokratik değerlerle çatışan eylem ve davranışlara yönelik olabilir. Buradaki sınır, din ve inanç özgürlüğü çerçevesinde yapılan eylem ve davranışların demokratik toplum düzeninin gereklerine ve demokratik ilkelere aykırı düşmemesidir.

Nitekim AİHM de din özgürlüğünün, dinsel inançların ya da dinsel inançları ifade etmede kullanılan araçların meşru olup olmadığını belirlemede devlete takdir yetkisi tanımamaktadır (Manoussakis ve diğerleri/ Yunanistan, 26.09.1996, başvuru no. 18748/91, para. 47). Çünkü din, inanç ve ibadet özgürlüğünü benimsemiş laik bir devlet kamu düzenine ya da genel ahlaka, sağlığa vb. aykırı olmadığı sürece din ve inanca ve bunun ifade ediliş biçimine karışmamalıdır. Bu nedenle, örneğin DİB’in Aleviliğin bir din olmadığına yönelik açıklamaları ve mahkemelerin kararlarını zaman zaman DİB’den aldıkları görüşe dayandırmaları laiklik ilkesine aykırılık oluşturmaktadır. Nitekim AİHM de Sinan Işık/Türkiye kararında “ulusal mahkemelerin başvuranın mezhebiyle ilgili değerlendirme yaparken İslam dini alanını ilgilendiren işlerde yetkili bir makamın tavsiyesini esas almasının devletin nötr ve tarafsız olma yükümlülüğü ile bağdaşmadığı” sonucuna varmıştır.

Bazı yazarlar, Aleviler ve İslam Dini içindeki diğer mezheplerin de temsilini sağlanmak yoluyla DİB’in yapısında düzeltime gidilmesini önermektedir. Ne var ki, böyle bir değişiklik bile bu kurumun laik devlet

yapısıyla çeliştiği gerçeğini ortadan kaldırmayacaktır. Bazıları ise fetva yoluyla DİB'in Sünni İslamın yorumlanmasında yorum birliği sağlama işlevi gördüğünün altını çizmektedir. Ne var ki, böyle bir görev laik devlete yüklenemez. Sonuç olarak, devletin bütün din ve inançlara tarafsız olabilmemesini sağlamak için bu kurumun tümünden kaldırılması en uygun yol olacaktır.

SONUÇ

1982 Anayasasında laiklik ilkesiyle ilgili üç önemli konunun yeni anayasada gözden geçirilmesi gerekir. Bu alanlardan biri din ve inanç özgürlüğüdür. Yeni anayasa vicdani reddi tanınmalıdır. Ayrıca, demokratik toplumun temel unsurlarından biri olan dinsel çoğulculuk ve devletin bu çoğulcu toplumsal ortamı koruma görevi anayasada açıkça yer almalıdır. Bundan başka, din ve inanç özgürlüğüne ilişkin sınırlama nedenleri Avrupa standartlarına uygun olarak yeniden yazılmalıdır. Yürürlükteki Anayasanın en tartışmalı düzenlemeleri arasında yer alan zorunlu din kültürü ve ahlak bilgisi dersi kaldırılmalıdır. Olumsuz uygulamalar da göz önünde bulundurulduğunda, bu madde hem din ve vicdan özgürlüğünü, hem de devletin bütün inançlara karşı tarafsız olması yükümlülüğünü zedelemektedir. Bireylerin kendi dinini öğrenme ve çocuklarına öğretme hakkı 1961 Anayasasının benimsediği formül çerçevesinde yeni anayasada düzenlenebilir. Son olarak, Diyanet İşleri Başkanlığının da, hem varlığı hem de ona yüklenen işlevler açısından nötr devlet ilkesiyle bağdaşmadığından yeni anayasada yer almaması gerekir.

KAYNAKÇA

András Sajó (2004), “The Concepts of Neutrality and the State”, in *From Liberal Values to Democratic Transition* (ed. Ronald Dworkin), Central European University Press: 107-145.

- (2009), “Constitutionalism and Secularism: The Need for Public Reason”, *30 Cardozo Law Review*: 2401-2429.

Hakan Yavuz (2009), *Secularism and Muslim Democracy in Turkey*, Cambridge University Press, New York.

İbrahim Kaboğlu (2002), *Özgürlükler Hukuku*, 6. Bası, İmge Kitabevi.

- (2010), *Anayasa Hukuku Dersleri (Genel Esaslar)*, 6. Bası, Legal Kitabevi.

Kuk Cho (2007), "Conscientious Objection to Military Service in Korea: The Rocky Path from Being an Unpatriotic Crime to a Human Right", 9 *Oregon Review of International Law*: 187-224.

Michel Rosenfeld (2009), Introduction: Can Constitutionalism, Secularism and Religion be Reconciled in an Era of Globalization and Religious Revival?", 30 *Cardozo Law Review*: 2333-2368.

Selin Esen, Levent Gönenc (2007-08), "Religious Information on Identity Cards: A Turkish Debate", 23 *Journal of Law and Religion*: 579-603.

Wilfred M. McClay (2001), "Two Concepts of Secularism", 17 *Journal of Policy History*: 47-72.

Yılmaz Aliefendioğlu (2001), Laiklik ve Laik Devlet", *Laiklik ve Demokrasi* (ed. İbrahim Kaboğlu), İmge Kitabevi.

SECULARISM

Assoc. Prof. Dr. Selin Esen
Ankara University

ABSTRACT

Secularism may be described simply as a system of governance which is impartial and neutral with respect to any set of religious and philosophical beliefs. The 1982 Constitution includes quite a few provisions related to secularism. However some of the articles drawn up in this Constitution are controversial. I focus this study on three contentious matters, namely freedom of religion and conscience, religious education, and the legal status of the Department of Religious Affairs, and I suggest alterations to the text of the constitution.

Key Words: *Secularism, religion, freedom of religion and conscience, conscientious objection, Department of Religious Affairs*

INTRODUCTION

Secularism may be described simply as a system of governance which is impartial and neutral with respect to any set of religious and philosophical beliefs. Such a government does not give priority or privilege any belief system. Ideally, this separation between church and the state in the public sphere is neither religious nor anti-religious, but 'a-religious' (Rosenfeld, 2009: 2333-2334; for the principle of neutrality see Sajó, 2003). Therefore, a truly secular state is obliged to provide an environment in which all beliefs exist peacefully side-by-side in society. The goal of secularism is to guarantee the freedom of religious thought and expression for *all* people by making the public sphere neutral to all beliefs.

'Secularism' acquires a different character within each country, depending on the historical and cultural experience of the country. There

are two predominant expressions of secularism in Western democracies. In the Anglo-American model religion is seen as one, of many, social institutions. In the the French model, the role of religion is more limited in public sphere; here the State merely guarantees the freedom of religion and worship as an individual freedom. According to the first model secularism functions to facilitate communication and the relationship between various belief groups. Thus, secularism has a negative meaning in Anglo-American model. On the other hand, secularism has a positive side in the second (French) model, since religion should be ‘boxed’ in private sphere, and the state’s duty is to ensure that this occurs. This is why French model considers the ‘freedom of religion’ as a subcategory of the freedom of expression (Sajó, 2001: 2202-05; McClay, 2001: 59-62).

We may argue that the concept of secularism in Turkey is closer to the French model, however, it has some peculiarities. Since some of the relations between religion and politics are rooted in the control of the predominant religion by the state, rather than by the separation of the two institutions, or by the tolerance of each to the other. Therefore some scholars describe the Turkish experience as an expression of a third model (Yavuz, 2009: 146-150).

I. SECULARISM IN THE 1982 CONSTITUTION

The 1982 Constitution includes quite a few provisions related to secularism. Art 1 states that the Turkish State is a Republic; Art 2 enumerates secularism among the characteristics of the Republic; Art 4 prohibits any amendment to first three articles of the Constitution; Art. 6 rests the concept of sovereignty with the nation; Art 10 guarantees the concept of ‘equality before law’, Art 14.1 prohibits the exercise of constitutional rights and freedoms with the aim of ‘endangering the existence of democratic and secular order’, Art 15.2 outlaws individuals from ‘being compelled to reveal one’s religion and conscience’ and from being ‘accused on account of religion and conscience’ in times of emergency regime, Art 24 guarantees the freedom of religion, Art 68.4 stipulates that the ‘statute, program and conducts’ of political parties may not contradict the principles of secularism, and Articles 69.5 and 7 envisage sanctions for violations of the stated principles, and Art 136 which draws up the Department of Religious Affairs are good examples to indicate the value of secularism within the constitution.

However, some of the articles related to secularism in the 1982 Constitution are controversial. I focus this study on three contentious articles, and I suggest alterations to the text of the constitution. The articles under examination concern the freedom of religion and conscience, religious education, and the legal status of the Department of Religious Affairs.

II. FREEDOM OF RELIGION AND CONSCIENCE

According to Art 24.1 of the 1982 Constitution *everyone has freedom of conscience, religious belief and conviction*. The term ‘religious belief’ in this provision should be interpreted broadly. ‘Freedom of religion’ not only includes believers of Judaism, Christianity, and Islam, but also protects other religions and belief systems, including agnostics, sceptics, atheists and unconcerned (Also *see* ECtHR case Kokkinakis v. Yunanistan, 25 May 1993, application no. 14307/88, para 31). Hence, this freedom limits the state in a particular way. The state is *not* authorized to decide whether a belief system should be considered as a religion or is legitimate. Freedom of religion guarantees the right of individuals to convert to a new religion or to not to hold any belief, and to either observe or not observe their religion while maintaining their religion and beliefs (*see* ECtHR case Buscarini and Others v. San Marino, 18 February 1999, application no. 24645/94, para.34). Articles 24.3 and 4 of the current constitution partially foresee different angles of this freedom by stipulating that acts of worship, religious services, and ceremonies will be conducted freely; no one shall be compelled to worship or to participate in religious ceremonies and rites. As I have mentioned above, the freedom of religion equally protects both believers and non-believers. This clause guarantees freedom *from* religion along with freedom *in the practice* of religion. Hence, the new constitution may add different points of this freedom, annexing into the text, that this right “shall include not to have any belief and to be free to convert”, and “no one can be compelled to belong to a religion or belief system.”

The practice of democracy requires pluralism in the expression of various ideological views, including different religions and beliefs. A democratic state is responsible for preventing adherents of one ideological view or religious from obstructing or harming the existence or expression of any other views. The current constitution prohibits to

'blame or accuse' someone because of their religious beliefs and convictions (Art 24.3) which serves to maintain religious plurality in the society. It would be conformable inserting statements into the concerned provision in order to emphasize religious plurality and role of state to maintain this pluralistic social structure such as, "no one shall be persecuted because of his/her religion or beliefs" and "State authorities are obliged to treat equally to all religions and beliefs and to take necessary measures in order to establish and maintain mutual respect and tolerance between different beliefs, also believers and non believers".

The concept of freedom of religion has a close relationship with the allied concept of freedom of expression. In fact, the very existence of a 'religion slot' on the identity card of a Turkish citizen in Turkey, is one of the divisive issues concerning the freedom of speech. The provision of information regarding an identity card holder's 'religion' was compulsory up until 2006. In contrast to before, the Population Services Law of 2006 provides an option for individuals to leave the religion box empty. Clearly, both the previous and current provisions are in contradiction with the negative dimension of the freedom, the principle of "no one shall be compelled to reveal religious beliefs and convictions", that was repeated in Art 24.3 of the 1982 Constitution. A secular state that is respectful freedom of religion and belief should not have the power to know citizens' beliefs either through inquiry or other means (Esen & Gönenç, 2007-08: 598-601). The ECtHR has reached the same conclusion in the *Sinan Işık* case. As the Court notes, since the necessity of providing the identity card is common in everyday life e.g. registration to schools, identity checks, military service, etc. The listing of the citizen's religious belief in the identity cards opens the citizen to potential discrimination at the hands of agents of the State. It also *de facto* involuntarily extracts a statement of religious beliefs from the card holder during each use. That requirement infringes upon the negative dimension of the freedom of religion (*Sinan Işık v. Turkey*, 2 February 2010, application no. 21924/05, para 43). This contradiction should be eliminated, ruling out the provision either by the Parliament or by the Constitutional Court's annulment through constitutional review. So, it is not necessary to add a specific clause in the new constitution about this issue.

Another dimension of the freedom of expression of religious belief expressed in the 1982 Constitution concerns political parties. Under the

current Constitution, political parties whose statutes and programs violate the principle of secularism can be dissolved by the state (Art 68 and 69). However, this sanction excessively limits the freedom of speech and is not compatible with rulings of the ECtHR. According to the Strasbourg Court, the content of the program of a political party or statements of its leaders must be compared with the actions of the political party and its leaders, and the positions they defend taken as a whole. Also platform of the party must conform with the democratic values, as well as the actions of the party must not involve or incite violence (Yazar and Others v. Turkey, 9 April 2002, application no. 22723/93, para.49). The ECtHR upheld the dissolution sanction of the Turkish Government only in the case of Welfare Party among other cases in which political parties were prohibited based on the violation of principle of secularism. So, it should be reestablished prohibitions on political parties based on European standards in the new constitution.

The ‘freedom of religion’ also has a positive dimension with respect to the freedom of worship. The freedom of worship recognizes that individuals may chose how to worship. Worship may be either private or collective (Kaboğlu, 2002: 367). This rules out any kind of coercion. This is why, the clause stating “no one shall be compelled to worship, or to participate in religious ceremonies and rites” in the current Constitution should be preserved.

The 1982 Constitution does not set forth any limitations to the negative dimension of freedom of religion and belief as I have stated above, however, it obliges conducting acts of worship, religious services, and ceremonies in conformity with Article 14, that prohibits abuse of fundamental rights and freedoms.¹ Article 14 of the Constitution does

¹ Article 14 Prohibition of Abuse of Fundamental Rights and Freedoms

(1) None of the rights and freedoms embodied in the Constitution shall be exercised with the aim of violating the indivisible integrity of the state with its territory and nation, and endangering the existence of the democratic and secular order of the Turkish Republic based upon human rights.

(2) No provision of this Constitution shall be interpreted in a manner that enables the State or individuals to destroy the fundamental rights and freedoms embodied in the Constitution or to stage an activity with the aim of restricting them more extensively than stated in the Constitution.

(3) The sanctions to be applied against those who perpetrate activities in conflict with these provisions shall be determined by law.

not recognize the potential misuse of the concepts of freedom of religion or of any of the constitutional rights or freedoms by the state. This is why we may consider reference to Article 14 in Article 24 is unnecessary. Beyond this, Article 14 is problematic. Article 14 includes some very vague terms and expressions, such as “aiming at violating the indivisible integrity of the state with its territory and nation” and “endangering the existence of the democratic and secular order of the Turkish Republic based upon human rights.” Instead of referring such ambiguous delimitations which may be applied to all constitutional rights and freedoms, restriction reasons should be enumerated in the article that recognizes the freedom of religion.

Restriction reasons on freedom of religion take place some international human rights documents. For example, the United Nations International Covenant on Civil and Political Rights of 1966 (Art 18.3), the European Convention on Human Rights of 1953 (Art 9.2), and the American Convention on Human Rights of 1969 (Art 12.3) frame to limit positive dimension of this freedom prescribed by law, and on the grounds of protection of public safety, order, health or morals, or the rights and freedoms of others. A new constitution should adopt these grounds to limit freedom of manifestation of religion and belief not only for concretizing the limits of the freedom, but also for harmonizing the constitution with international human rights documents.

The 1982 Constitution also recognizes in Article 24.1 freedom of conscience, beside and in addition to the freedom of religious belief and conviction. In this context, we may argue for the rights of conscientious objectors; those who refuse to do military service on account of their religious or philosophical beliefs, or political opinions. The right of conscientious objection is a problematic issue in a country like Turkey in which military service is compulsory. The current Constitution does not expressly ban conscientious objection. Article 72 stipulates that “The manner in which this service shall be performed, or considered as performed, either in the Armed Forces or in public service shall be regulated by law.” However, because of the negative administrative practices and adverse court decisions resulting from the insufficient legal framework for dealing with situations arising from the conscientious objection, ECtHR held that Turkey violated the Convention (*Ülke v. Turkey*, 24 February 2006, application no.39437/98). Some countries such as

Austria, Croatia, Russia, Spain and Portugal recognize conscientious objection as a constitutional right. Not a few legislators, e.g. Poland, Bulgaria, Ukraine, Czech Republic, Slovakia have enacted this as a right. In addition to these domestic legislations, some international human rights documents frame provisions related to the conscientious objection without expressly recognizing it. For example the United Nations International Covenant on Civil and Political Rights of 1966 (Art 8.3.c ii) and the European Convention on Human Rights of 1953 (Art 4.3.b) do not acknowledge that conscientious objectors must be used in civil service, provided that any service of a military character or in case of conscientious objectors in countries where they are recognised, service exacted instead of compulsory military service can not be considered as forced or compulsory labor.

The Consultative Assembly of the Council of Europe (1967), the European Parliament (1983), and the Committee of Ministers of the Council of Europe (1987) have recognized conscientious objection by adopting resolutions. Today all members of the European Union recognize conscientious objection. These efforts of European institutions have also triggered attempts on United Nations level. Since 1987 the United Nations Commission on Human Rights has appealed to the member states to recognize this right by adopting several resolutions (Cho, 2007: 200-203). These efforts indicate that conscientious objection to military service has emerged and has been conceived as an international human right in the international community. Since Turkey is part of the international community, and recognizes superiority of international law regarding human rights over domestic law according to the current constitution (Art 90.5), the new constitution should recognize conscientious objection, and provide the right to substitute an alternative civil service for military service. Also, constitution makers should make clear that such service can not be considered as forced labor.

According to the last paragraph of Article 24, “no one shall be allowed to exploit or abuse religion or religious feelings, or things held sacred by religion, in any manner whatsoever, for the purpose of personal or political influence, or for even partially basing the fundamental, social, economic, political, and legal order of the state on religious tenets.” This provision prohibits the abuse of rights and freedoms particularly for the freedom of religion, and aims at to suppress usage of relig-

ion as a political or personal means (Kaboğlu, 2010: 295). However, this paragraph may be shortend as “freedom of religion, conscience and worship can not be exercised for the purpose of even partially founding fundamental order of state on religious tenets or gaining personal or political influence,” since the original provision is long and seems complicated.

III. RELIGIOUS EDUCATION

The freedom of religion asserts that individuals have a right to learn, teach and disseminate their own religion. In contrast to this principle, the 1982 Constitution makes instruction in religious culture and ethics education compulsory in the curriculum of primary and secondary schools (Art 24.4). This clause severely infringes upon both the freedom of religion and the freedom of conscience. These freedoms are an indispensable element of secularism. Consider the right of parents to have their children educated in accordance with their religious and other views, guaranteed in the Protocol 1 of the ECHR (Art 2) and in the Principle of Impartiality and Neutrality of State. In fact, the State’s obligation to be impartial and neutral to all beliefs prevents it from providing a service for a religion or from providing or imporsing a religious education.

Religious education courses are not incongrous with secularism, per se, if the system provides an exemption mechanism or the option of attending a lesson in a substitute subject, or makes attendance at religious classes entirely optional, *also* if the courses are factually based and somewhat balanced. However, according to the Turkish Constitution “religious culture and ethic” classes are compulsory. Only Christians or Jews may be exempted from this class by the the Supreme Council for Education's decision of 1990, and this exemption is left to administration’s discretion. This enforcement clearly infringes the negative dimension of freedom of religion guranteed in Article 24 of the Constitution. If an administration wishes to teach a compulsory religious course at schools, the context of the course should be impartial, critical, objective and respectful to all beliefs, and show diversity in the society. If the syllabus of the “religious culture and ethics” course had met these criteria it would not have been a constitutional issue for almost thirty years in Turkey. However, the content of the course does not take into consideration different beliefs in the country. It predominantly teaches the Suni Islam faith. The ECtHR has noted that this practice violates the freedom of

religion in Article 9 of the ECHR, as well as the right for parents to have their children educated in accordance with their religious and other views enumerated in Art 2 of the Protocol. The case is *Hasan-Eylem Zengin v. Turkey* (9 October 2007, application no. 1448/04). The best solution is to eliminate such a provision from the current constitution. Instead, it would be included a stipulation such as “religious education and teaching shall be subject to the individuals own will and volition, and in the case of minors, to the representatives” into the clause guaranteeing the right to education. The provision guaranteeing the provision of a religious education within a private institution, subject to the State’s supervision and control, (Art 24.4) should be preserved to ensure the free expression of religion.

According to the 1982 Constitution, “training and education shall be conducted along the lines of the principles and reforms of Atatürk, on the basis of contemporary science and educational methods, under the supervision and control of the state. Institutions of training and education contravening these provisions shall not be established.” The principles and reforms of Atatürk embrace various elements such as, republicanism, populism, secularism, revolutionalism, nationalism, and statism. These principles were inserted into the 1924 Constitution in 1937. The 1961 Constitution gave voice to the “full dedication to the reforms of Atatürk” in its Preamble. Even though they took place in all constitutions of the Republican era, the contents of some of the principles such as statism and populism underwent changes, either the understanding of the 1930’s became void, or the nature of the principles was modified. Today’s modern education system should be secular, and transfuse democratic values to the students. This is why the aforementioned provision should be altered as “training and education shall be conducted along with the principles of democracy and secularism on the basis of contemporary science and educational methods, under the supervision and control of state”, repealing the part referring the principles and reforms of Atatürk.

IV. DEPARTMENT OF RELIGIOUS AFFAIRS

According to Article 136 of the Constitution, the Department of Religious Affairs (DRA) is a government entity founded with the aim of promoting national solidarity and integrity in accordance with the prin-

principle of secularism, which is within the general administration. Therefore, services relating to religion in Turkey are executed exclusively by the DRA. The concept of the secular state rests on creating an environment in which individuals with different religious beliefs can live side-by-side with each sustaining the integrity of their religious belief. Accordingly, vesting a state entity with the function to fulfil “national solidarity and integrity” through the practice of religion is not compatible with secularism (Aliefendioğlu, 2001: 95).

Moreover, only Islam, specifically the Suni denomination is dominant in the DRA to the exclusion of all other religions. The budget and number of staff in the DRA are more than some government ministries, such as Culture and Tourism, Energy and Natural Resources, Industry and Commerce and Foreign Affairs (Central Administration’s Budget Act of 2011, Official Gazette, publication date 31 December 2010, No. 27802-reiterated). This is why some scholars consider this entity as “state within a state” (Kaboğlu, 2002: 369). In short, although the DRA was founded in order to control the religion, today the religion has influence on society through the DRA. There are different religions, denominations and belief in Turkish society. However, the DRA is an institution of Sunni Islam faith. The duty given to the DRA by the Constitution: to use religion as an element of national integrity gives rise to politization of religion and creates the perception that the state prefers a particular religion and a denomination within that religion.

In practice, the DRA functions like a fetwa authority designating what is religiously right or wrong in daily life. It also gives opinions to various governmental organs on the Islam religion. However, this creates problems in a secular state because, to decide a belief has a religious character or not, is not among the state’s duties.

Just as the ECHR does not give discretionary power to state authorities to determine whether religious beliefs or the means used to express such beliefs are legitimate (*See* ECtHR case *Manoussakis and Others v. Greece*, 26 September 2006, application no. 18748/91, para 47), the state must be impartial to all religions and denominations in the society unless there is a conflict with public order or moral values etc. This is why some of the notices issued by the DRA on beliefs, such as the finding that the Alevi belief is not a religion, is entirely contrary to the concept of secularism. When a court relies upon the DRA’s opinion in

forming its decision this action conflicts with the principles of Neutrality and Impartiality of the state in equal measure (see ECtHR *Sinan Işık v. Turkey*, para 46).

To ensure the representation of Alevis and other denominations in the membership of the DRA will not make this body conform with the principle of secularism. Some scholars argue that the DRA functions to carry interpretation unity in Sunni Islam denomination through giving fetwas. However, a secular state must not assume such a duty. To conclude, this body should be eliminated.

CONCLUSION

There are a few problematic matters concerning principle of secularism in the 1982 Constitution that must be revised in a new constitution. Accordingly, a new constitution must guarantee various dimensions of freedom of religion, such as conscientious objection, and reformulate limits of this freedom in conformity with the European standards. Also new constitution must repeal the provisions involving mandatory “religious culture and ethic” classes and the DRA that clearly infringe the principle of secularism.

REFERENCES

Yılmaz Aliefendioğlu (2001), *Laiklik ve Laik Devlet*”, *Laiklik ve Demokrasi* (ed. İbrahim Kaboğlu), İmge Kitabevi.

Kuk Cho (2007), “Conscientious Objection to Military Service in Korea: The Rocky Path from Being an Unpatriotic Crime to a Human Right”, 9 *Oregon Review of International Law*: 187-224.

Selin Esen, Levent Gönenç (2007-08), “Religious Information on Identity Cards: A Turkish Debate”, 23 *Journal of Law and Religion*: 579-603.

İbrahim Kaboğlu (2010), *Anayasa Hukuku Dersleri (Genel Esaslar)*, 6. Bası, Legal Kitabevi.

İbrahim Kaboğlu (2002), *Özgürlükler Hukuku*, 6. Bası, İmge Kitabevi.

Wilfred M. McClay (2001), “Two Concepts of Secularism”, 17 *Journal of Policy History*: 47-72.

Michel Rosenfeld (2009), Introduction: Can Constitutionalism, Secularism and Religion be Reconciled in an Era of Globalization and Religious Revival?", 30 *Cardozo Law Review*: p.2333-2368.

Andr s Saj (2009), "Constitutionalism and Secularism: The Need for Public Reason", 30 *Cardozo Law Review*: 2401-2429.

Andr s Saj  (2004), "The Concepts of Neutrality and the State", in *From Liberal Values to Democratic Transition* (ed. Ronald Dworkin), Central European University Press: 107-145.

Hakan Yavuz (2009), *Secularism and Muslim Democracy in Turkey*, Cambridge University Press, New York.